

Rudolf Rasch

Muziek in de Republiek (Oude Versie)

Hoofdstuk Zes: Het stadhoudelijk hof

Deze tekst maakt deel uit van de oude versie van het project “Muziek in de Republiek”, die eerder online beschikbaar was onder de titel *Geschiedenis van de Muziek in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden*. Een nieuwe, geheel bijgewerkte versie is, met talrijke illustraties en op groot formaat, in boekvorm (380 bladzijden) beschikbaar als

Muziek in de Republiek: Muziek en maatschappij in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden 1572-1795

Uitgeverij KVNMM, 2018.

ISBN 9789063752316

Zie: <https://www.kvnm.nl/nl/Webshop/Muziek-in-de-Republiek>

De documentatiedelen van de oude versie zijn niet in het boek opgenomen. Deze zijn raadpleegbaar op de website.

Voor literatuurverwijzingen zie de file “Literatuur”.

Verwijzingen naar deze tekst graag op de volgende manier:

Rudolf Rasch, Muziek in de Republiek (Oude Versie): Hoofdstuk Zes: Het stadhoudelijk hof

<https://muziekinderepubliek.sites.uu.nl/>

Voor opmerkingen, suggesties, aanvullingen en correcties: r.a.rasch@uu.nl

© Rudolf Rasch, Utrecht/Houten, 2018

7 december 2018

HOOFDSTUK ZES

HET STADHOUDERLIJK HOF

6.1 Het Oranjehuis

6.2 Het stadhouderlijk hof 1585-1747

6.3 Het stadhouderlijk hof 1747-1766

6.4 Het stadhouderlijk hof 1766-1795

6.5 Verder persoonlijk mecenaat

6.1 Het Oranjehuis

Eigenlijk is het begrip hof, en daarmee hofmuziek, in een republiek een *contradictio in terminis*. Evenmin als enige andere republiek kende de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden een formele monarch. De soevereiniteit lag bij de gewesten. Maar wel waren er de stadhouders, en door hun adellijke afkomst en de gebleken praktische of wettelijke erfelijkheid van hun ambt werd in hun persoon toch een soort van staatshoofd gecreëerd. Wat betreft macht en zeggenschap in eigen gebied waren de stadhouders in de Republiek niet vergelijkbaar met bijvoorbeeld de keurvorsten in het Heilige Roomse Rijk of de gouverneurs van de Spaanse koning (later van de Keizer) in Brussel, maar de Republiek was onafhankelijk en de stadhouder dus geen vertegenwoordiger van een persoonlijke soeverein. De stadhouders konden bovendien hetzij *de jure* hetzij *de facto* de titel ‘prins van Oranje’ voeren, een ander teken van waardigheid. In het licht van deze overwegingen mag het geen wonder heten dat de stadhouders van de Republiek een hofhouding met passende allure probeerden in te richten, waarin de muziek in wisselende mate een plaats innam.

De stadhouders van de Republiek waren afkomstig uit het Duitse adellijke huis van de graven van Nassau. De verbinding van dit geslacht met de Nederlandse gewesten dateert uit 1403, toen Engelbert I van Nassau (1370c-1442) huwde met Johanna van Polanen, vrouwe en erfdochter van Breda en de Lek; Engelbert vestigde zich vervolgens in Breda. In 1515 werd zijn kleinzoon Hendrik van Nassau Dillenburg (1483-1538) namens keizer Karel V stadhouder van Holland en Zeeland. Zijn neef Willem I de Zwijger (1533-1584) verkreeg die functie in 1559. Hoewel deze in 1567 door Philips II uit zijn functie werd ontheven, hernam hij die in 1572 toen Holland en Zeeland in opstand kwamen tegen het Spaanse gezag en zich vervolgens daarvan losmaakten.

Na de dood van Willem I in 1584 ontstonden er twee stadhouderlijke lijnen in de Republiek, één, de belangrijkste, gebaseerd op de directe afstamming van Willem I, met residentie in Den Haag en het stadhouderschap van de meeste gewesten, een andere, van minder gewicht, gebaseerd op de afstamming van Johan VI de Oude van Nassau, een jongere broer van Willem I, met residentie in Leeuwarden en het stadhouderschap van Friesland.¹ De stadhouders in het westelijke deel van de Republiek na Willem I waren Maurits (1585-1625), Frederik Hendrik (1625-1647), Willem II (1647-1650) en, na een onderbreking van meer dan twintig jaar, het zogenaamde Eerste Stadhouderloze Tijdperk (1650-1672), Willem III (1672-1702); laatstgenoemde was vanaf 1689 tevens koning van Engeland, Schotland en Ierland. Willem III overleed kinderloos in 1702, waarmee de stadhouderlijke lijn van Willem I werd beëindigd. Het Tweede Stadhouderloze Tijdperk brak aan, dat tweemaal zo lang duurde als het Eerste, namelijk van 1702 tot 1747.

De noordelijke gewesten kenden in de periode 1584-1747 een ononderbroken opeenvolging van zeven stadhouders, teruggaande op de zoons van de al genoemde Johan VI de Oude van Nassau. Na het Tweede Stadhouderloze Tijdperk in de westelijke gewesten was er voor het eerst één stadhouder voor alle gewesten in de

1. Gedurende een aantal jaren waren de Friese stadhouders tevens stadhouder van Groningen.

Republiek. Het was Willem IV (1747-1751), uit de noordelijke lijn, dan reeds stadhouder van Friesland, Groningen en Gelderland. Zijn zoon Willem V (1751-1795) was de laatste stadhouder van de Republiek. In 1795 werd hij door de binnenvallende Franse troepen verdreven en vestigde hij zich in Engeland.

Voor het muzikale leven aan het hof speelden niet alleen de stadhouders zelf een rol. In de achttiende eeuw waren de echtgenotes en dochters van de stadhouders minstens zo belangrijk, meestal zelfs belangrijker: hun muzikale opvoeding, capaciteiten en belangstellingen overtroffen gewoonlijk die aan de mannelijke zijde. In dit verband moeten vooral Maria Louise van Hessen Kassel (1688-1765; echtgenote/weduwe van Johan Willem Friso van Nassau), Anna van Hannover (1709-1759; echtgenote/weduwe van Willem IV), Carolina van Oranje Nassau (1743-1787; dochter van Willem IV) en Wilhelmina van Pruisen (1751-1820; echtgenote van Willem V) worden genoemd. In enkele gevallen waren hofmusici speciaal in dienst ten behoeve van deze vrouwelijke familieleden, meestal als leraar. In de volgende paragrafen zal de rol van de vrouwelijke leden van de stadhouderlijke familie nog uitvoerig aan de orde komen.

Een enkele maal komen we in de Nederlandse muziekgeschiedenis nog andere leden van het geslacht Nassau tegen. Begin 1648 vroeg Hendrik van Nassau (1611-1652), op dat moment gouverneur van Hulst in Staats-Vlaanderen, aan Constantijn Huygens om een exemplaar van diens *Pathodia sacra et profana* (Parijs 1647) ten behoeve van zijn vrouw, Maria Magdalena van Limburg Stirum.² Johan Maurits van Nassau (1604-1679), de bouwer van het Mauritshuis in Den Haag, liet vanaf de late jaren-1670 een muziekcollege van zijn huis gebruik maken; bekend is Huygens' brief aan hem om in dit verband Carolus Hacquart aan te bevelen.³

Vier afstammelingen van bastaardzonen van Maurits en Frederik Hendrik, die vanwege hun bezittingen tot de Utrechtse adel behoorden, waren lid van het Utrechtse stadsmuziekcollege: Willem van Nassau Zuylenstein (lid in 1688), zijn zoon Frederik van Nassau Zuylenstein (1709), Lodewijk Adriaan van Nassau Odijk (1692) en Lodewijk Theodoor II van Nassau La Lecq (1766).

De muzikale activiteiten aan het stadhouderlijk hof te Den Haag tot 1702 waren gering. Wat erover bekend is, is samengevat in §6.2, samen met een korte uiteenzetting over het bescheiden, maar toch niet verwaarloosbare muzikale leven aan het hof te Leeuwarden in de periode tot 1747. Met de vestiging van het hof van Willem IV en zijn echtgenote Anna van Hannover in Den Haag in 1747 begint de eigenlijke geschiedenis van de hofmuziek in de Republiek. Deze geschiedenis bestaat uit een periode van opbouw en een periode van consolidatie, gevolgd door een abrupt einde. De opbouwperiode, de jaren 1747-1766, valt uiteen in de jaren van het stadhouderschap van Willem IV (1747-1751), het regentschap van Anna van Hannover (1751-1759) en het regentschap van Brunswijk (1759-1766); deze periode wordt besproken in §6.3. Met de ambtsaanvaarding van Willem V, in 1766, begint de bloeiperiode van de hofkapel, die loopt tot de opheffing in 1795. Deze periode wordt behandeld in §6.4.

Al speelde (zeker in de achttiende eeuw) de muzikale belangstelling van de stadhouder een positieve rol in de ontwikkeling van het muzikale leven aan zijn hof, het was niet de enige invloed. Het hof trok musici aan die ook componeerden; hun composities werden lokaal uitgegeven. Bovendien waren voor veel activiteiten extra musici nodig buiten de kring van vast aangestelden en dat oefende een grote aantrekkingskracht uit op allerlei soorten musici, van begeleidende strijkers, militaire blazers tot reizende virtuozen. Zonder het hof kon het Franse Theater in Den Haag, waar veel opera werd vertoond, niet bestaan. Het hof trok ook een aantal welgestelde lieden aan die geld konden uitgeven voor muzikale activiteiten, zowel voor concertbezoek als voor eigen musiceren. Tenslotte was er de uitstraling naar de beroepen rond de eigenlijke musici: makers en leveranciers van instrumenten en snaren, stemmers en reparateurs, uitgevers en leveranciers van muziek, dansmeesters, enzovoorts. Kortom, Den Haag had ten tijde van de Republiek een groot gedeelte van het muzikale leven aan het hof te danken.

2. Hendrik van Nassau aan Huygens, 13 februari 1648 (Worp 4, nr. 4756, pp. 456-457).

3. Huygens aan Johan Maurits van Nassau, 2 oktober 1679 (Worp 6, nr. 7137, pp. 426-427).

Hofmuziek is - in en buiten de Republiek - een unieke vorm van muzikale organisatie. In de meeste sectoren van het muziekleven werd gemusiceerd voor en ten behoeve van een groep luisteraars, of dat nu concertbezoekers, theaterliefhebbers of kerkgangers waren. Maar bij hofmuziek staat uiteindelijk het gehele muzikale gebeuren in dienst van de verheerlijking van de vorst, *in casu* de stadhouder, van één persoon dus, eventueel uit te breiden tot zijn directe familie. Om deze reden valt hofmuziek onder het hoofd ‘persoonlijk mecenaat,’ waarbij we onder mecenaat verstaan de bereidwilligheid om geld uit te geven voor de kunsten. De term ‘persoonlijk mecenaat’ wordt gebruikt om het te onderscheiden van het collectief en/of institutioneel mecenaat van bijvoorbeeld steden, universiteiten, *collegia musica*, het leger, enzovoorts.

In de Republiek was het persoonlijk mecenaat buiten het hof, voorzover dat blijkt uit het in dienst hebben van musici, een zeldzaam verschijnsel, dit in tegenstelling tot de situatie in andere Europese landen. De Nederlandse voorbeelden die zijn te vinden zullen worden besproken in §6.5, als een aanhangsel bij het hoofdonderwerp van dit hoofdstuk, de hofmuziek.

6.2 Het stadhouderlijk hof 1585-1747

De eerste stadhouders van de Republiek,⁴ Maurits (stadhouder 1585-1625) en Frederik Hendrik (stadhouder 1625-1647), werden nog te zeer in beslag genomen door de militaire verwickelingen van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) om serieus over muziek aan hun hof te kunnen denken. Niet dat zij zelf van elke muzikale ontwikkeling verstoken waren gebleven: Frederik Hendrik had tijdens zijn studietijd in Leiden luitlessen genoten van Joachim van den Hove. Van den Hove droeg zijn bundel *Florida* (1601) op aan Frederik Hendrik, zijn *Deliciae musicae* (1612) aan Maurits.

Gedurende enige tijd bestond er een muziekleven aan het hof in Breda van Philips Willem van Nassau, de oudste zoon van Willem I (de Zwijger) van Oranje, na de dood van Willem I in 1584 prins van Oranje. Maurits en Frederik Hendrik waren jongere broers van hem. Na een gedwongen katholieke opvoeding in Spanje keerde Philips Willem in 1599 terug naar de Nederlanden. Hij leefde eerst in de zuidelijke gebieden (Brussel), maar vanaf 1609, na het sluiten van het Twaalfjarig Bestand, afwisselend in Brussel en in het Staatse Breda. In laatstgenoemde plaats onderhield hij - tot zijn dood in 1618 - een klein ensemble onder leiding van kapelmeester of *maître de chapelle* Didier Poncet, afkomstig uit Salins in de Franche-Comté. Details zijn helaas niet bekend.

In de hofhouding van Maurits en Frederik Hendrik in Den Haag was weliswaar geen muzikaal ensemble of kapel opgenomen, maar een muziekleven was niet geheel afwezig: er was bijvoorbeeld een dansmeester in dienst. Het was steeds een Fransman: de ware beschaving kwam immers uit Frankrijk. In de periode rond 1615-1625 werd deze functie vervuld door Noël de Breuil. Later, van 1636 tot 1640, was Guillaume Dumanoir dansmeester. Dumanoir keerde in 1640 naar Frankrijk terug om naam te maken als violist en componist; uiteindelijk zal hij het brengen tot eerste violist van de *Vingt-quatre violons du Roi*, het koninklijk strijkorkest in Parijs. Dumanoir werd in Den Haag opgevolgd door achtereenvolgens Jacques Hillaire ‘dict d’Olivet’ (in dienst 1640-1643) en Bertrand Duha (1643-1651). Deze dansmeesters waren vermoedelijk vooral betrokken bij hofbals en ander ceremonieel; tevens gaven zij dansles aan leden van de stadhouderlijke familie en aan hovelingen.

Naast de dansmeester had het hof in deze periode een tamboer en vier trompetters in dienst. Dezen werden behalve voor ceremoniële taken ook ingezet voor koeriersdiensten en begeleidende taken.

Aan het hof werden van tijd tot tijd balletten uitgevoerd, maar de gegevens daarover zijn schaars en vermoedelijk onvolledig. Constantijn Huygens ontwierp in 1624 een ballet dat in de residentie van Frederik Hendrik (toen nog geen stadhouder), het Paleis Noordeinde, werd uitgevoerd ter ere van paltsgraaf Frederik V

4. We laten Willem I de Zwijger ter zijde. Bij gebrek aan gegevens laten we ook de muziek aan het hof van de hertog van Anjou en de hertog van Leicester buiten beschouwing.

en zijn vrouw Elisabeth Stuart, die in Den Haag in ballingschap verblijven.⁵ Ook ter ere van de aankomst in Den Haag in 1642 van Maria Stuart, de echtgenote van Willem II, werden balletten uitgevoerd. De courante-melodie *La Princesse Royale* (zoals Maria Stuart vaak werd genoemd) kan bij deze gelegenheid zijn ontstaan, evenals andere courantes die in deze tijd voor het eerst opduiken in verzamelingen als *'t Uitnemen Kabinet* (Amsterdam 1646-1649), met titels als *La Royale*, *La petite Royale*, *Monsieur le Prince* (naar Frederik Hendrik?), *Monsieur* en *Madame* (naar hertog Gaston van Orléans en zijn vrouw?), *La Landgrave* (naar de landgravin van Hessen?), enzovoorts.

Een gebeurtenis in de marge van het hofleven waarbij muziek klonk was het huwelijk van Jan Wolfert van Brederode en Louise van Solms (een zuster van Frederik Hendriks vrouw Amalia) in 1638: tijdens het souper kon men luisteren naar een tafelmuziek van pochettes (dansmeestersviooltjes), luit en harp, tijdens het ringsteken was er een kar met tien musici die speelden op luit, viool, pochette, viola da gamba en harp. Het huwelijk geldt als één van de meest uitvoerige festiviteiten in deze periode van de Republiek.

Effectief kwam de Tachtigjarige Oorlog ten einde in de herfst van 1646, toen het leger na de laatste veldtocht de winterkwartieren betrok. Het is tot nu toe vrijwel onopgemerkt gebleven dat Constantijn Huygens, als secretaris van Frederik Hendrik, onmiddellijk pogingen in het werk stelde om een stadhouderlijke muziekkapel, naar de voorbeelden daarvan aan buitenlandse hoven, tot stand te brengen. Hij zocht daartoe contact met enkele musici van continentale afkomst die voorheen aan het Engelse hof hadden gewerkt maar sinds het uitbreken van de Burgeroorlog in Engeland in 1642 weer hun heil en toevlucht op het vasteland zochten, met name de Holsteinse musici Dietrich Stoeffken (viola da gamba) en Gottschalck Beer (klavecimbel, orgel). Beiden zijn in Den Haag geweest, en Stoeffken heeft ook aan het hof opgetreden, maar tot een verbintenis is het niet gekomen. Niet in de laatste plaats was hieraan debet de snel achteruitgaande gezondheid van Frederik Hendrik: op 14 maart 1647 kwam hij te overlijden.

De jeugdige Willem II (stadhouder 1647-1650) werd al snel geheel in beslag genomen door binnenlandse politieke problemen, zodat Huygens de plannen voor een Haagse hofkapel *volens nolens* moest opgeven. Toch werd Huygens nog meerdere malen benaderd door buitenlandse musici die hun diensten aanboden, zoals de Italiaanse luitist/gitarist Giovanni Paolo Foscari, op dat moment te Parijs woonachtig. De Franse hofmusicus Pierre de la Barre zocht bij Huygens emplooi voor zijn dochter Anne (zangeres) en zijn zoon Joseph (klavierspeler).

In 1650 kwam met de plotselinge en vroege dood van Willem II voorlopig een einde aan het stadhouderlijke regime en daarmee aan de mogelijkheid van een stadhouderlijke kapel. Het hof bleef in principe bestaan door de aanwezigheid in Den Haag van Maria Stuart, de weduwe van Willem II, en andere vrouwelijke familieleden. Het werd echter danig afgeslankt en in 1651 werd zelfs de dansmeester, met vele andere functionarissen, ontslagen.

Een in 1660 ter ere van de Engelse koning Karel II gehouden bal in de grote zaal in het Paleis Noordeinde is afgebeeld op een schilderij van G. Janssens. In 1668 werd in de zogenaamde Pikeerschuur, een als theaterruimte ingerichte manege aan de zuidzijde van het Buitenhof, door Willem III een ballet gegeven ter gelegenheid van de Vrede van Breda. Er werd gedanst door de prins zelf en door talrijke andere hoge edelen van Holland. De genoemde Bertrand Duha (dansmeester tot 1651) danste ook mee. Het gegeven ballet, getiteld *Ballet de la paix*, is een allegorie op de vrede tussen Engeland en Nederland. Twee voorstellingen vonden plaats, op 7 en 8 februari 1668, voor genodigden uit bestuur en diplomatie.

De inhuldiging van Willem III in 1672 en de eerste jaren van zijn bewind vielen onder een zo ongunstig gesternte (oorlog met zowat de 'rest van de wereld'), dat het opbouwen van een muziekleven aan het

5. Het paar staat beter bekend onder de benamingen koning en koningin van Bohemen of de 'Winterkoning' en 'Winterkoningin,' vanwege het kortdurende koningschap van Bohemen (1619-1620). Frederik was een neef van prins Maurits en kon daarom na zijn verdrijving uit Praag (en Heidelberg) in Den Haag gastvrijheid genieten.

stadhouderlijk hof een ver verwijderde optie bleef. In hoeverre zich later aan het hof nog iets van een muziekleven ontwikkelde, is tot nu toe onvoldoende onderzocht.

Toch is de Haagse stadhouderlijke hofcultuur van de tweede helft van de zeventiende eeuw natuurlijk niet helemaal van muzikale elementen ontbloot geweest. In de zucht naar pracht en praal, om te kunnen wedijveren zo mogelijk zelfs met de koninklijke hoven in de omringende landen, werden hofbals georganiseerd.

Een bekende gravure van Daniël Marot laat een bal zien, in december 1686 werd gegeven door Maria Stuart, de gemalin van Willem III, in de Oranjezaal van het Huis Ten Bosch, ter gelegenheid van de verjaardag van de stadhouder. Het echtpaar zelf ziet men in het midden dansen. Op de voorgrond is over de hele breedte van de prent een orkest zichtbaar, met de dirigent in het midden. Opmerkelijk is het *aantal* van de musici in het ensemble: 24, hetgeen natuurlijk direct doet denken aan de *Vingt-quatre violons du Roy* aan het Franse hof onder Lodewijk XIV en de *Four-and-twenty fiddlers* van het Engelse hof onder Karel II. De instrumenten zijn symmetrisch verdeeld over het linker en het rechter dozijn. Onmiddellijk naast de dirigent staan aan beide zijden vooraan twee hoboïsten, achter hen is een fagottist gezeten. De verste plaatsen links en rechts worden ingenomen door cello's. De rest van de orkestruimte is met violen (mogelijk ook alt- en/of tenorviolon) gevuld. Het is echter de vraag of deze afbeelding realistisch is.

Het stadhouderlijk hof werkte, vanwege de aanwezigheid van relatief veel geld, als een magneet op reizende troepen van toneelspelers. Talrijk zijn de berichten van rondtrekkende gezelschappen die hun opwachting maakten in Den Haag en vooral met Frans en Italiaans toneel de hovelingen en de talrijke aanwezige buitenlandse vertegenwoordigers probeerden te vermaken. Hun voorstellingen bevatten soms muziek. Zo werden op 2 januari 1692 in de behuizing van de gezanten van de keurvorst van Beieren een concert en een opera gegeven voor het Haagse corps diplomatique; helaas ontbreken details over het uitgevoerde.

Willem III werd in 1689 tot koning van Engeland gekroond en dat betekende dat hij vanaf dat moment tot aan zijn dood in 1702 vrijwel onafgebroken in Engeland verbleef, als hij niet op veldtocht was in de Zuidelijke Nederlanden, gedurende de verschillende oorlogen die tijdens zijn koningschap plaatsvonden.

Aan het Engelse hof bestond een hoog ontwikkelde muzikale cultuur, opgebouwd onder Willems voorgangers, zijn oom Karel II (koning van 1660-1685) en zijn andere oom (tevens schoonvader) Jacobus II (koning van 1685-1688). Bij de hofkapel, onder leiding van *master of musick* Nicholas Staggins, werkten coryfeeën als John Blow en Henry Purcell. De regeringsperiode van Willem III luidde in feite het einde van de bloei van de Engelse hofkapel in. In 1690 besloot de koning de omvang van de kapel te beperken en in de jaren daarna gingen blaasensembles gemodelleerd naar de militaire muziek (met hobo's en trompetten) een steeds belangrijker rol vervullen. Mede door de afnemende behoefte aan concorderende kerkmuziek (anthems) ging Henry Purcell zich toelagen op het schrijven voor het theater.

Willem III nam bij zijn bezoek aan de Republiek in 1691 (om deel te nemen aan het Congres van Den Haag⁶) een deel van zijn muzikale hofhouding mee naar het vasteland. De overtocht werd gemaakt door Staggins, vijftien van zijn musici, vijf voor de gelegenheid aangetrokken hoboïsten, zeven trompetters en een tamboer. Op 1 januari 1691 vertrok men; op 15 april was iedereen weer thuis. Men heeft wel gemeend dat ook Henry Purcell aan deze reis heeft deelgenomen, maar dat is vrijwel zeker niet het geval geweest. Helaas zijn geen details bekend over wat de Engelse musici hier hebben verricht, en of van dit bezoek enige impuls is uitgegaan op het Haagse muziekleven. Beschrijvingen van het bezoek specificeren slechts het spel op trompetten en keteltrommen; wat er onder 'ander maatgespel' en 'ander speeltuig' moet worden verstaan, blijft onbekend.⁷

6. De bijeenkomst van de geallieerde partijen in de Negenjarige Oorlog om een gezamenlijke strategie te bepalen.

7. Govert Bidloo, in *Komste van Zijne Majesteit Willem III, Koning van Groot-Britanje, enz. in Holland* (Den Haag: Arnoud Leers, 1691) vermeldt op p. 29 bij de intocht in Den Haag (5 februari) acht trompetters, op pp. 109-110 een ontvangst in Huis ten Bosch (13 februari) met 'keteltrommelen, trompetten en ander speeltuig', en op p. 114 bij een maaltijd op Honselaarsdijk (4 maart) 'Trompet- en ander maatgespel.'

Toen Willem III in 1702 kinderloos stierf, kwam het hofleven in Den Haag, of liever, wat daarvan nog over was na meer dan tien jaar stadhouderlijke afwezigheid, ten einde. De gebouwen aan het Binnenhof en de andere paleizen (Honselaarsdijk, Rijswijk) raakten door ongebruik in verval.

Wel was er in 1702 nog een andere Nassau-stadhouder in de Republiek, namelijk Johan Willem Friso (1687-1711), stadhouder van Friesland en Groningen. Gedurende de zeventiende eeuw hadden zijn voorgangers geen muziekleven van betekenis ontwikkeld. Het enige wat te melden valt is een bruiloftsmuziek voor het huwelijk van stadhouder Willem Frederik met zijn achternicht Albertina Agnes (namelijk een dochter van Frederik Hendrik) in 1652. Het stuk, getiteld *Ghespreck tusschen de Faem, Apollo en 't Choor der Musen*, op tekst van "B.G." en met anonieme muziek, met zowel een Nederlandse als een Franse tekst, is voor vijf stemmen en vijf instrumenten.

Onder Johan Willem Friso kan men voor het eerst aan het hof te Leeuwarden een bescheiden muziekleven waarnemen. Omdat de eerste aanzetten plaatsvonden in de vroege jaren-1700, ligt het vermoeden voor de hand dat Johan Willem Friso's moeder, Henriëtte Amalia van Anhalt Dessau (1666-1726), regentes sinds het overlijden van Hendrik Casimir II in 1696, hierin een rol speelde. De hofmusicus Jacob Riehman (1680c?-1726) vervulde vermoedelijk een soort van aanvoedersrol bij de opbouw. In 1707 werd Johan Willem Friso als stadhouder geïnstalleerd, in 1709 huwde hij met Maria Louise van Hessen (1688-1765), die de muziekcultuur mede ondersteunde. Johan Willem Friso stierf een vroege dood, toen hij in 1711 bij Moerdijk verdronk in het Hollands Diep.

Johan Willem Friso's enkele maanden later geboren zoon Willem Carel Hendrik Friso (1711-1751) werd in Friesland onmiddellijk als toekomstig stadhouder erkend. Het gezag werd voorlopig door zijn moeder als voogdes uitgeoefend. Maria Louise continueerde het dienstverband van Riehman en mogelijk ook dat van andere musici. Over een muzikale opvoeding van Willem Carel is niets bekend. Maar in zijn nalatenschap zullen zich wel vier blokfluiten (waarvan twee van ivoor) en een dwarsfluit bevinden. Wellicht heeft hij dus toch muzieklessen genoten.

Na het bereiken van de meerderjarigheid werd Willem Carel eerst in Gelderland en Groningen (1729) en daarna ook in Friesland zelf (1731) als stadhouder geïnstalleerd. Het muziekleven aan het hof te Leeuwarden ontving nieuwe impulsen toen Willem in 1734 in het huwelijk trad met Anna van Hannover (1709-1759), dochter van de Engelse koning George II. Het huwelijk werd op 13 maart in Londen voltrokken. Voor deze gelegenheid schreef George Frideric Handel de anthem *This is the day* en de ode *Il Parnasso in festo*. Anna had een grote belangstelling voor muziek en had een muzikale opvoeding op hoog niveau ontvangen: in de jaren twintig was Handel haar leermeester geweest. Een anonieme levensbeschrijving vertelt ons het volgende:⁸

In de musiek was Haere Koninklyke Hoogheit door het onderwys van den vermaarden Hendel zoo verre gevordert, dat hoogst de zelve, op het eerste gezicht, de zwaerste stukken op het clavier speelde.

Precieze informatie over het hofmuziekleven te Leeuwarden ontbreekt vooralsnog; zeker is er een kleine kapel geweest, op kamermuziekniveau. In de residentie was een galerij, gelegen in de noordwesthoek van het complex, als danszaal en vermoedelijk ook als muziekzaal ingericht. De afmetingen waren ongeveer 4 bij 20 meter. (De vleugel van de residentie met deze zaal is in de negentiende eeuw afgebroken.) Namen van musici zijn Francesco Guerini, Johann Friedrich Weiss, Johann Jacob Müller en Johann Heinrich Gundelach, alsmede verschillende Riehmanen (Johan Frederik en Jan Daniël Riehman, zoons of neven van de eerder genoemde Jacob); behalve de Napolitaan Guerini allen Duitsers dus. De Franse violist Jean-Marie Leclair heeft, blijkens de tekst van zijn opdracht aan Anna van Hannover in het *Quatrième livre de sonates à violon seul avec la basse continue ...*

8. Den Haag, Koninklijk Huisarchief; mij medegedeeld door L.J. van der Klooster (Den Haag).

Oeuvre IX (Parijs 1743), aan het Leeuwarder hof gemusiceerd, vermoedelijk tijdens zijn ‘Haagse periode’ (1740-1742; zie §6.5). Anna van Hannover schonk een orgel aan de Waalse Kerk in Leeuwarden. Het door Johann Michael Schwartzburg gebouwde instrument werd in 1740 in gebruik genomen.

Guerini verliet kort na 1740 de stadhouderlijke dienst. De overigen zouden in 1747 met Willem en Anna mee verhuizen naar Den Haag. Wat er na die verhuizing plaatsvond, hoort in de volgende paragraaf thuis.

6.3 Het stadhouderlijk hof 1747-1766

In 1747 werd Willem Carel Hendrik Friso als Willem IV tot erfelijk stadhouder van alle provincies benoemd en werd het hof van Leeuwarden naar Den Haag verplaatst, inclusief de betrokken musici. (Zijn moeder Maria Louise van Hessen bleef overigens in Leeuwarden een kleine hofhouding voeren.)

Het is onduidelijk hoe uitgebreid de muzikale activiteiten van het stadhouderlijk hof in Den Haag waren tijdens de vier jaar korte regeerperiode van Willem IV, van 1747 tot 1751. De residentie aan het Binnenhof moest geheel opnieuw op orde worden gebracht om aan het hof onderdak te kunnen bieden; Willem IV nam tijdelijk zijn intrek in het huis van de staatsman Willem Bentinck. De kern van de Haagse hofkapel gedurende de jaren-1750 en -1760 was echter rond 1750 al aanwezig, maar of er ook concerten werden gegeven is niet bekend.

In 1751 overleed Willem IV; daarna voerde zijn weduwe, Anna van Hannover, de zeggenschap over de hofhouding. Zij droeg er zorg voor dat dochter Carolina (1743-1787) en zoon Willem (V; 1748-1806) een muzikale opvoeding kregen. In 1752 werd voor de negenjarige prinses bij Johannes Albertus Groneman, organist van de Haagse Jacobskerk, een klavecimbel gehuurd; wellicht heeft Groneman haar ook les gegeven. Het kan gezien haar leeftijd op dat moment heel goed haar eerste kennismaking met het instrument zijn geweest. In 1754 leverden Johannes Bruydegom en Gerard Steevens elk een klavecimbel aan het hof. Het instrument van Steevens blijkt bestemd te zijn geweest voor prinses Carolina. Jean Martin werd betaald voor klavierlessen, welke tenminste tot in 1757 zullen duren. Over de muzikale opvoeding van Willem V zijn geen details bekend.

In de jaren-1750 werd de kern van de hofmuziek gevormd door een klein bestand van musici in vaste dienst van het hof, rond de acht man. Dankzij personeelslijsten zijn de namen van deze musici, allen Duitsers van origine, bekend. Genoemd kunnen worden de violisten Johann Friedrich Weiss (1713-1773), Johann Halbschmidt (1710-1779) en Carl Stechwey (1707-1767), de cellist Johann Jacob Müller (1709-1774), de contrabassist Johann Heinrich Gundelach (1715-1779), de hoboïst Johann Keller (1711-1784) en de fagottist Gottfried Röhling (1724-1792), benevens de klavierspeler Jan Fredrik Riehman. Müller en Gundelach speelden ook hoorn. In 1759 verschijnt een nieuwe naam op de loonlijst: Kellers zoon Johann Keller jr. (hoboïst; 1759-1782).⁹

Kennelijk is de positie van hofmusicus te Den Haag een goede: er is nagenoeg geen verloop onder de musici en voor alle genoemden was het de positie voor het leven. Gundelach meldde in 1777 dat hij 47 jaar in dienst was geweest, dat wil zeggen, vanaf 1730. De meeste musici hadden een vrij bescheiden vast traktement van rond de f150 per jaar, maar dit kan door andere emolumenten zijn aangevuld. De vaste musici vormden in deze periode vermoedelijk een basis-ensemble dat in principe kon functioneren zonder verdere uitbreiding.

Den Haag was als hofstad natuurlijk een aantrekkelijke pleisterplaats voor reizende musici en componisten. Min of meer bekende namen die in de periode 1752-1758 in de rekeningen van het hof opduiken voor ontvangen gratificaties zijn die van Johann Christian Schickhardt (1752), Angelo Morigi (violist; 1754), Juan Batista Pla (hoboïst; 1754), Gaetano Guadagni (zanger; 1754) en Franz Xaver Richter (componist; 1758). In de meeste

9. Van ca. 1755 tot ca. 1785 is ook Nicolas Joseph le Long in dienst als musicus, maar hij verdient het minste van allemaal en behoudt dit lage loon tot het einde van zijn dienstverband rond 1785; wellicht heeft hij daarom eerder een assisterende dan een muzikale functie vervuld.

gevallen mogen we er wel van uitgaan dat de betrokkenen als musicus optraden of tenminste composities aanboden; details zijn echter niet bekend. Richter werd begin 1758 betaald voor twintig concerten, hetgeen suggereert dat hij gedurende het winterseizoen 1757-1758 een concertreeks heeft verzorgd. George Frideric Handel bezocht Den Haag en Anna van Hannover in 1750, op doorreis van Engeland naar Duitsland. Op 8 september concerteerde hij op het orgel van de Grote of Sint-Lebuïnuskerk in Deventer in aanwezigheid van de stadhoudelijke familie (zeker als uitstapje vanuit Het Loo), op 7 december op dat van de Grote of Sint-Jacobskerk in Den Haag.

Kort na 1751 kwam in het stadhoudelijk kwartier van het Binnenhof een muziekzaal tot stand. Deze is gelegen in de nieuwbouw tussen het zogenaamde Huis van de Vijf Steden en het zuidelijk gedeelte van de bebouwing aan de westzijde van het Binnenhof. Het Huis van de Vijf Steden ligt buiten het eigenlijke Binnenhof tegen de zuidwestpunt ervan.¹⁰ Willem IV had het in 1747 aangeboden gekregen van de Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier. Na zijn dood trok Anna van Hannover erin met haar zoon Willem V. In de bebouwing die nodig is om het gebouw te doen aansluiten bij het eigenlijke Binnenhof kwam de genoemde muziekzaal, voor concerten, alsmede een galerij voor bals. De toegang tot deze twee ruimten liep via het Huis van de Vijf Steden.

De muziekzaal was niet groot, zo'n 50 à 60 vierkante meter, en min of meer vierkant. Dat betekent dat de muzikale ensembles die er optraden eveneens van beperkte omvang moeten zijn geweest. Het interieur schijnt nooit te zijn afgebeeld of anderszins gedetailleerd beschreven. De vorm geeft al aan dat het geen concertzaal kan zijn geweest in de gewone zin van het woord. Het gebruik zal dus vooral kamermuziekuitvoeringen hebben betroffen, in een min of meer informele entourage. In ieder geval in 1759, bij het overlijden van Anna van Hannover, stond er een pianoforte permanent opgesteld. Dezelfde inventaris die deze pianoforte noemt, geeft een aantal van achttien stoelen. Vermoedelijk betekent dit dat veel gasten de concerten staand moeten bijwonen; alleen de stadhouder en mogelijk andere hooggeplaatsten was het veroorloofd te zitten. Als gevolg van inwendige verbouwingen is in de huidige bebouwing van het Binnenhof de achttiende-eeuwse muziekzaal niet meer te herkennen. De locatie ervan maakt thans, sinds 1997, deel uit van de Volle Raadzaal van de Raad van State.

Behalve de muziekzaal van het Stadhoudelijk Kwartier aan het Binnenhof waren er nog twee andere locaties die voor muzikale evenementen konden worden gebruikt: de balzaal in het paleis Noordeinde (in de zeventiende en de achttiende eeuw vaak Oude Hof genoemd en vooral in gebruik als ontvangstruimte en gastenverblijf) en de Oranjezaal in het Huis Ten Bosch (ook ontvangstruimte). De balzaal van paleis Noordeinde ligt in de middenvleugel van het gebouw, op de eerste verdieping aan de tuinzijde. De afmetingen zijn ongeveer 16 bij 40 meter, veel groter dus dan de muziekzaal aan het Binnenhof. De zaal is vermoedelijk naar ontwerp van Jacob van Campen in of kort na 1640 tot stand gekomen. Ook de Oranjezaal is ruimer dan de muziekzaal van het Binnenhof, en door zijn ligging en aankleding vanzelfsprekend van een zeer representatief karakter.¹¹ De Oranjezaal heeft in de koepel een omloop die mogelijk ook als muzikantenruimte kan zijn gebruikt. Beide zalen zijn thans nog aanwezig in de betreffende gebouwen.

Er werd ook, al vanaf de eerste huwelijksjaren van Willem IV en Anna van Hannover, gemusiceerd op Het Loo, de stadhoudelijke zomerresidentie bij Apeldoorn. De schilderijengalerij, op de eerste verdieping aan de oostzijde van het oostelijk binnenpaviljoen gelegen, is de locatie geweest voor concerten, bals en andere uitvoeringen.¹² Anna van Hannover had zelfs een klavecimbel staan op het Huis te Dieren. Het Loo had ook nog

10. De 'Vijf Steden' zijn de vijf steden van het Hollands Noorderkwartier met een stem in de Staten van Holland, voor welke afgevaardigden het huis als verblijfplaats diende.

11 De vorm van de Oranjezaal is een octagon waarvan elke andere zijde naar buiten wat is uitgebouwd. Het grondplan is globaal een vierkant van ongeveer 15 bij 15 meter.

12. Dat wil zeggen, de verdieping boven de bel-étage. Soms wordt de bel-étage eerste verdieping genoemd (en het souterrain begane grond), waardoor de verdieping met de galerij de tweede verdieping wordt.

een kleine kapel, in het oostelijk buitenpaviljoen, waarvoor de Haagse orgelbouwer Johannes Bruydegom in 1751 een kabinetorgel leverde.

Anna van Hannover overleed op 12 januari 1759. Hertog Lodewijk Ernst van Brunswijk Wolfenbüttel, kortweg 'Brunswijk', sinds 1750 opperbevelhebber van het Staatse leger, trad nu op als regent voor de minderjarige Willem V en probeerde (tevergeefs) het hof het begrip zuinigheid bij te brengen. In feite werden de al eerder uitgezette lijnen van het muziekleven voortgezet. De musici bleven onveranderd in dienst en zagen hun salarissen zelfs stijgen: een standaardalaris werd ruim f200, sommigen verdienen meer. Johann Keller ontving met f700 per jaar het hoogste reguliere inkomen.

Een speciale positie werd bekleed door Christian Ernst Graf (1723-1804), die de belangrijkste Haagse stadhouderlijke musicus/componist van de tweede helft van de achttiende eeuw zou worden. Op de titelbladzijde van zijn *Sei sonate ... Opera seconda* van 1758 noemde hij zich al 'Compositore de Musica di S.A.R. Madama la Principessa di Orania di Nassovia,' ofwel 'componist van Hare Koninklijke Hoogheid de prinses van Oranje Nassau,' dat wil zeggen Anna van Hannover. Na Anna's dood in 1759 werd zijn titel omgezet in 'Compositore di Musica al Corte di S.A.S. Monsignore il Principe d'Orania e di Nassovia' (componist van muziek aan het hof van Zijne Doorluchtige Hoogheid de Prins van Oranje en Nassau; *Sei Sinfonie ... Opera terza*, 1759), welke omschrijving bleef tot en met zijn opus 7 van 1766 (*Six symphonies ... Oeuvre VII*). In 1759 kwam hij voor het eerst voor in de rekeningen van het stadhouderlijk hof, met hetzelfde traktement als de andere musici. Vanaf 1767 trad hij op als kapelmeester, hetgeen zowel blijkt uit de veel hogere betaling die hij van dan af ontvangt als uit de opschriften op zijn uitgegeven muziekwerken: vanaf de *Sei quintetti ... Opera ottava* (1768) heet het onveranderlijk 'Maestro di Capella di S.A.S. ...' (kapelmeester van Zijne Doorluchtige Hoogheid). Toch zijn er geen documenten bekend die deze aanstellingen vastleggen. Het is bovendien onduidelijk waaraan de plotselinge opkomst van Graf aan het hof, in feite een nieuwkomer tegenover de routiniers in de kapel, die ook nog gemiddeld ruim tien jaar ouder waren, te danken was. Door allerlei emolumenten buiten het basissalaris om werd hij - uiteraard - de best betaalde musicus aan het hof.

Wie was er kapelmeester te Den Haag vóór Graf? Het lijkt erop dat de functie als zodanig vóór 1766 niet heeft bestaan. Als we kijken naar de lijsten van muzikanten en de bedragen die daarop staan, valt het op dat Johann Keller altijd als eerste vermeld staat en dat hij altijd het hoogste bedrag ontving. Hij was echter fluitist en hoboïst en zal daarom niet als aanvoerder zijn opgetreden. De hoogte van Kellers salaris was mogelijk een gevolg van het feit dat hij als vertegenwoordiger van de musici optreedt. (Na de komst van Graf was Keller na Graf de best betaalde musicus.) Van de overige musici werd de violist Johann Friedrich Weiss altijd het eerste genoemd; hij zal wellicht als aanvoerder of concertmeester zijn opgetreden.

De optredens van de hofkapel in de jaren-1750 en -1760 kunnen in drie categorieën worden verdeeld: bals, tafelmuzieken en concerten. Deze evenementen waren uiteraard geheel verschillend van aard.

De bals vonden plaats in een onregelmatige opeenvolging, ter gelegenheid van geboorten, verjaardagen, inhuldigingen, jubilea en andere feestelijke gebeurtenissen. Min of meer jaarlijks terugkerende bals werden gegeven op de verjaardagen van Willem V (8 maart) en zijn oudere zuster, prinses Carolina (28 februari). De verjaardagen lagen zo dicht bij elkaar dat de bals ook wel eens werden gecombineerd. Men mag aannemen dat de hofkapel daar vaak zonder uitbreiding speelde. In incidentele gevallen werden er extra musici aangetrokken, zoals voor het bal op 2 september 1765, toen niet minder dan 21 musici speelden. De zaal van het paleis Noordeinde zal de favoriete locatie zijn geweest.

Daarnaast was er het spelen tijdens maaltijden bij officiële gelegenheden, zogenaamde tafelmuzieken. Zo'n gelegenheid was bijvoorbeeld het diner in paleis Noordeinde voor de Staten Generaal en de Raad van State op 9 maart 1763, naar aanleiding van de vijftiende verjaardag van prins Willem V. Op één van de balkons waren een

tamboer en acht trompetters (afkomstig uit legerkorpsen) opgesteld, op een ander balkon een orkest bestaande uit negentien musici: strijkers, fluiten, hobo's en fagotten.

Tenslotte waren er de hofconcerten. Volgens Jacob Wilhelm Lustig vonden tijdens het bewind van Anna van Hannover, in de jaren-1750, deze concerten in gunstige tijden dagelijks plaats:

Anna ... pflegte bey gesunden, vergnügten Tagen jeden Abend ein öffentliches zwostündiges Concert zu halten.

Anna ... had de gewoonte om in tijden dat ze zich wel voelde, elke avond een openbaar concert van twee uur te laten plaatsvinden.

Dit beeld lijkt overdreven, maar de opmerking bevestigt de vrij intense muzikale belangstelling van de prinses. Later, in ieder geval vanaf de jaren-1770 werden gewoonlijk tijdens het Haagse winterseizoen, zo ongeveer van oktober tot en met mei, tien à twintig concerten per jaar gegeven, afhankelijk van de financiële en andere omstandigheden. Wanneer deze traditie is begonnen, is onbekend. Het oudste gedocumenteerde concert is dat van 5 februari 1764. Gegevens ontbreken om te kunnen zeggen of het geven van concerten in de jaren-1760 al regelmatig voorkomt. Richters activiteiten in de winter van 1757-1758 lijken er echter wel op te wijzen.

Voor de tafelmuziek en de concerten werd de kernbezetting van de hofkapel, net als bij sommige bals, nogal eens uitgebreid tot een grotere bezetting. De toegevoegde musici kunnen in verschillende categorieën worden onderverdeeld. Wat betreft orkestmusici (meer violisten, cellisten, enz.) putte men uit een soort *pool* van in Den Haag aanwezige musici. Velen hieruit hadden een meer of minder vast dienstverband bij het Franse Theater in Den Haag. Wat betreft vocale solisten deed men geregeld een beroep op zangers en zangeressen van dit theater. Hoornisten en hoboïsten konden worden geleend van in Den Haag geleverde regimenten van het Staatse leger, waaronder met name de Zwitserse Garde en de Garde de Corps, de lijfwacht van de stadhouder.

Het concert dat op 5 februari 1764 in het Oude Hof werd gegeven kan dienen als illustratie van de zojuist geschetste gang van zaken. Behalve de eigenlijke hofkapel werkten er nog zestien extra musici mee. Het geheel werd aangevoerd door Giovanni Battista Zingoni, solistenrollen werden vervuld door de violisten Joseph Canavas en Carl Michael Esser. Verder waren er toegevoegde strijkers, hoboïsten en fagottisten uit het Haagse, twee vocalisten van het Franse Theater (Rosette Baptiste en Nicolas Dugué), alsmede twee hoornisten van de Hollandse Garde en twee van de Zwitserse Garde.

Het bijwonen van de muzikale evenementen van het hof geschiedde op uitnodiging. Het publiek zal hebben bestaan uit hoffunctionarissen, adel, diplomaten, hoge officieren, regenten, enzovoorts. Men moet denken aan aantallen toehoorders van enkele tientallen tot circa honderd.

In de jaren-1750 ving de steun door het hof aan het Franse Theater aan, het zogenaamde abonnement, een jaarlijkse subsidie waarvoor als tegenprestatie een aantal loges ter beschikking stond. Het hof steunde ook reizende operatroepen zoals de Italiaanse van Girolamo D'Angiolo in het seizoen 1759-1760 en de Vlaamse Opera van Jacques-Toussaint Neyts in 1762.

Prinses Carolina, de oudere zuster van Willem V, trad op 5 maart 1760 in het huwelijk met Karel Christiaan van Nassau Weilburg (1735-1788), een zeer verre neef. D'Angiolo's Italiaanse operatroep speelde in het Franse Theater op 1 maart *I portentosi effetti della madre natura* met muziek van Giuseppe Scarlatti, de Franse troep speelde op de trouwdag zelf *L'himen et l'amour reconciliez*, een *comédie mêlée de chants et de danses*. In hoeverre het paar eigen musici in dienst heeft gehad is onduidelijk. Giovanni Battista Zingoni noemde zich bij gelegenheid kapelmeester van de prinses van Nassau Weilburg. Deze Italiaan was met de operatroep van Dominico de Amicis in 1760-1761 al in Nederland geweest en is na de erop volgende tournee door Engeland

naar Den Haag gegaan om er zo'n twintig jaar te blijven. Als er muziekkuitvoeringen door Carolina zijn georganiseerd, zullen deze wel in de stadhouderlijke muziekzaal hebben plaatsgevonden.

Het paar Nassau Weilburg liet in de loop van de jaren-1760 aan de Korte Voorhout door Pieter de Swart het zogenaamde Paleis Weilburg bouwen om zich aldaar te vestigen. Ook deze residentie kreeg een aparte muziekzaal, ongeveer 7 meter in het vierkant en wellicht gemodelleerd naar de zaal aan het Binnenhof. De zaal lag op de begane grond aan de achterzijde van de centrale vleugel. Er direct naast lag de ongeveer tweemaal zo grote balzaal (7x15 m), daarnaast de conversatiezaal. De muziekzaal kan niet heel veelvuldig (zo ooit) zijn gebruikt: vrijwel direct na het gereedkomen van de residentie in 1769 verhuisde het echtpaar Nassau Weilburg naar Kirchheimbolanden in Duitsland. Daar werd een muziekkapel opgericht, eerst onder leiding van Joseph-Antoine Lorenziti. Voor latere jaren worden de namen van Konrad Breunig, Paul Rothfischer (vanaf 1773) en Giuseppe Demachi (1780c-1790) genoemd. Bekend is ook het bezoek dat Mozart in 1778 aan Kirchheimbolanden bracht, waar hij prinses Carolina trof na haar reeds in 1765-1766 in Den Haag te hebben ontmoet (zie onder). Verder in deze studie (§11.3) zullen we Karel Christiaan nog in Maastricht tegenkomen, waar hij militair gouverneur was van 1773 tot 1784.

De periode die in deze paragraaf is beschreven en die wij de opbouwfase hebben genoemd wordt afgesloten door twee samenhangende gebeurtenissen. De eerste is het bezoek aan het hof van Wolfgang Amadeus Mozart met zijn vader Leopold en zuster Nannerl gedurende de winter van 1765-1766 aan het hof in Den Haag; de tweede is de verheffing van Willem V tot erfstadhouder van alle gewesten van de Republiek in maart 1766, toen hij de zestienjarige leeftijd bereikte. Bij verschillende van de festiviteiten rond de inhuldiging klonk muziek. Voor de tafelmuziek op 8, 10 en 12 maart 1766, werd de grootst mogelijke bezetting aangevoerd. Het lijkt wel of men alles dubbel bezette in vergelijking tot de normale sterkte: zes eerste violen, negen tweede violen, twee violoncellen, contrabassen, fagotten, twee eerste en twee tweede hobo's en dito hoorns, een paukenist en zes trompetters. Mozarts bezoek en bijdrage worden uitvoerig besproken in §13.4. De muzikale uitvoeringen rond de verheffing van Willem V geven de richting aan waarin de hofmuziek zich begon te ontwikkelen, namelijk tot een organisatie die niet langer hoofdzakelijk met vast aangestelde krachten functioneerde, maar steeds vaker een beroep deed op voor de gelegenheid gecontracteerde musici. Ook het optreden van reizende solisten zal een vast gegeven worden in de jaren van het stadhouderschap van Willem V. Al deze elementen zijn het onderwerp van de volgende paragraaf.

6.4 Het stadhouderlijk hof 1766-1795

Na de installatie in 1766 van Willem V tot stadhouder van alle gewesten van de Republiek kwam het muzikleven aan het Haagse hof tot volle bloei. Grote, en per jaar toenemende sommen gelds werden aan de muziek besteed: salarissen van vast aangestelde musici, betalingen aan bezoekende virtuozen en begeleidende musici, uitgaven voor de aanschaf van muziek en muziekinstrumenten, het onderhoud daarvan, enzovoorts. In feite leed het hof continu aan een vrij ernstige vorm van overbesteding, maar alle pogingen van de verantwoordelijke financiële beheerders om hieraan iets te doen mislukten. Zo leefde het hof ook muzikaal boven zijn stand, hetgeen de kas niet, maar het muzikleven én de musici zeker wel ten goede kwam.

In oktober 1767 trad Willem V in het huwelijk met de Pruisische prinses Frederica Sophia Wilhelmina (1751-1820; roepnaam Wilhelmina), dochter van August Wilhelm van Brandenburg (broer van de Pruisische koning Frederik de Grote) en broer van Frederik Willem II, die in 1786 koning van Pruisen werd als opvolger van Frederik de Grote. Wilhelmina kwam uit een muzikale omgeving en was daarmee de zoveelste Oranje-prinses die het muzikleven aan het hof actief steunde. Kort na Wilhelmina's aankomst arriveerde uit Berlijn haar persoonlijke klavierleraar, Johann August Just (1750c-1790), ongeveer even jong als de prinses zelf dus. Just

staat bekend als leerling van Johann Philipp Kirnberger, die in die periode als muziekleraar in dienst was van prinses Anna Amalia van Pruisen, jongere zuster van Frederik de Grote en van Wilhelmina's vader. Het ligt dus voor de hand dat de connectie tussen Just en Wilhelmina al voor haar komst naar de Republiek, in Berlijn dus, was gelegd. Just zal zich ontwikkelen tot een bekend klavierspeler en tot componist van gezochte muziek voor klavier met vioolbegeleiding.

Uit het huwelijk van Willem V en Wilhelmina van Pruisen werden drie kinderen geboren: Frederica Louisa Wilhelmina (roepnaam Louise, 1770-1819), Willem Frederik (roepnaam Willem, 1772-1843, de latere koning Willem I), en Willem George Frederik (roepnaam Frederik, 1774-1799). Alle drie ontvingen muziekles, en wel vioolles van Jean Malherbe (1741-1800) en klavierles van Johann Andreas Kauchlitz Colizzi (1740c-1808). Deze twee musici maakten ook deel uit van de stadhouderlijke kapel, Malherbe vanaf 1773, Colizzi vanaf 1780c. Malherbe was aanvankelijk als violist aangesteld, Colizzi kwam vermoedelijk direct als leraar in dienst. De schilder Johann Friedrich August Tischbein (1750-1812) portretteerde in 1788 prinses Louise staande naast een fortepiano met muziek van Colizzi op de lessenaar, maar niet zo duidelijk afgebeeld dat die precies is te identificeren. Men zou hier Colizzi's *Six sonatines ... Oeuvre V^e* uit 1779 verwachten, opgedragen aan de prinses. Colizzi heeft zijn gelijknamige bundels opus 7 (1784) en 8 (1787) opgedragen aan achtereenvolgens prins Willem en prins Frederik.

Kern van de hofmuziek bleef de groep van vast aangestelde musici. Maar terwijl de orkestbezetting van rond 1770 naar rond 1790 gestaag toenam, was dat niet het geval met het aantal vast aangestelden; eerder nam het af doordat overleden of vertrokken musici niet systematisch werden vervangen. Bij nadere beschouwing blijkt dat men deze groep dan ook niet meer zozeer als een orkest moet zien dan wel als 'muzikaal personeel in vaste dienst.' Onder hen bevonden zich immers ook Just en Colizzi, musici die eerder als muziekleraren en als samenspeelgenoten van prinses Wilhelmina en haar kinderen functioneerden dan als orkestmusici.

In 1767 maakten de oudgedienden Jan Frederik Riehman, Johann Keller sr. en Johann Keller jr., Johann Friedrich Weiss, Johann Halbschmidt, Gottfried Röhling, Johann Jacob Müller, Johann Heinrich Gundelach, Christian Ernst Graf en Nicolas Joseph le Long nog steeds deel uit van de vaste bezetting. Tussen 1767 en 1769 werden de cellist en contrabassist Johann Adam Dambach (1729-1783), de hoboïst Georg Martin Ulrich, de hoornist Willem Spandau (1733-1806) en de al genoemde Just aangesteld. Ulrich verliet de hofkapel in 1771 om naar Amsterdam te gaan. In 1773 werden de violist Malherbe en de hoboïst Willem Keller, een jongere zoon van Johann Keller sr., als hofmusicus aangenomen, op 1 mei 1778 werd de cellist Jean-Balthasar Tricklir (1750-1813) aangesteld, een Fransman, bij uitzondering, uit Dijon; maar deze ging reeds na een jaar zijns weegs. (In 1783 werd hij musicus aan het keurvorstelijk hof in Dresden.) In 1779 volgde de hoboïst en fagottist Johann Christian Halbschmidt zijn vader op. In 1780 werd de jonge violist Scheffer (voornaam onbekend) aangesteld (die in 1783 uit dienst gaat), in 1783 de violoncellist en contrabassist Johan Hendrik Lux, als opvolger van Dambach. Van 1781 tot 1783 had de vaste kapel zijn maximale omvang met dertien musici (waaronder drie Kellers). Omdat er na Lux een tijdlang geen nieuwe aanstellingen meer plaatsvonden, behoorden in 1791 nog maar acht musici tot de groep van vast aangestelden. In 1792 werden weer twee nieuwe musici aangesteld: Christian Willem Westerhoff en F. Schalje.

De salarissen verschilden per musicus en vaak waren er tussentijdse verhogingen of verlagingen. Het hoogste niveau werd in de jaren-1780 bereikt, toen de meeste musici tussen de f500 en f1000 per jaar als basisinkomen genoten. Daarna bleef de beloning stabiel of nam af.

Blazers uit de stadhouderlijke kapel hadden vaak een tweede aanstelling, namelijk bij de compagnie Friese gardes. Mogelijk ging het om een formaliteit, want de officiële standplaats van de Friese gardes was het garnizoen van Leeuwarden. Deze situatie gold in ieder geval voor Spandau, Röhling, Johann Keller sr., Willem Keller,

Dambach en Halbschmidt. In 1785 werden deze dubbelaanstellingen beëindigd, kennelijk als gevolg van de financiële omstandigheden.

Graf was kapelmeester tot 1790. Malherbe werd al in 1788 Grafs vervanger, na diens pensionering in 1790 *de facto* zijn opvolger; in 1792 werd hij formeel als nieuwe kapelmeester geïnstalleerd. Terwijl Graf een van de belangrijkste Nederlandse componisten van de tweede helft van de achttiende eeuw is, zo niet de belangrijkste, is Malherbe als componist slechts van marginaal belang. Het moeten zijn kwaliteiten als aanvoerende violist van het orkest en wellicht ook als leraar zijn geweest die hem de positie van hofkapelmeester hebben bezorgd.

Naast Graf hebben ook de muzikleraren in de groep, Just en Colizzi, naam gemaakt als componist. Van de overige vast aangestelde musici is maar een minderheid bekend vanwege composities, en dan nog in klein aantal: Johan Keller jr., Spandau, Westerhoff en Weiss. (Keller's en Weiss' composities zijn bovendien verloren gegaan.)

Wanneer het ging om orkestconcerten, werd het aandeel van de per gelegenheid ingehuurde musici door de jaren heen steeds groter. Deze werkwijze werd vermoedelijk niet alleen ingegeven door de wens tot meer flexibiliteit, maar ook door financiële overwegingen. Een vaste musicus ontving, zoals gezegd, een salaris in de orde van grootte van *f*500 tot *f*1000 per jaar, een 'losse' musicus int maximaal twee ducaten (*f*10:10) per optreden, zodat, zelfs bij een aantal van twintig concerten per seizoen (het uitgangspunt in de planning), het (financieel) voordeel ruimschoots aan de zijde van het hof was. In de jaren na 1790 was een orkestbezetting van meer dan dertig musici geen uitzondering.

Voor de uitbreiding van het orkest deed men - zoals voorheen - in de eerste plaats een beroep op in Den Haag verblijvende musici, dikwijls verbonden aan het Franse Theater. Deze laatste situatie gold voor bijvoorbeeld Willem Albert Teniers, Jean-Romain Merlin en Johann Georg Fenneberg. Ook trompettisten werden regelmatig ingehuurd, alsmede paukenisten. Hoornisten en hoboïsten kwamen zoals te doen gebruikelijk uit de militaire kapellen. Zo behoorden de trompettisten Jacob Hendrik Huckenthal, Christiaan Memel, Christian Gottfried Schaik en de paukenist Jacob Hendrik Geering - die allen regelmatig aan muziekkuitvoeringen aan het hof meewerkten - tot de Garde de corps van Willem V.

De contrabas deed zijn intrede in de hofmuziek in 1767, de klarinet kort daarna. Ingehuurde musici blijken vaak (net als veel vast aangestelde) meerdere instrumenten te hebben kunnen bespelen, soms verwante zoals hobo, klarinet en fagot, of cello en contrabas, soms uiteenlopende zoals contrabas en trompet, of altviool en trompet. Zo speelden de trompettisten Memel en Schaick in het hoforkest meestal altviool.

Een status die tussen die van orkestmusicus en bezoekende solist (waarover aanstonds meer) in lag werd ingenomen door een aantal musici van naam die zich vrij lang in Den Haag ophielden en regelmatig meewerkten aan uitvoeringen, dikwijls op prominente plaatsen. Maar ze maakten geen deel uit van de vaste bezetting, noch kunnen ze als 'invalkracht' worden beschouwd. Men moet hier denken aan musici als Giovanni Battista Zingoni (1720-1811), Francesco Pasquale Ricci (1732-1817), Friedrich Schwindl (1737-1786; violist), Friedrich Hartmann Graf (1727-1795; fluitist, broer van de kapelmeester), en Francesco Zappa (1720c?-1790c?; cellist).

Zingoni verkeerde langjarig aan het hof, ten minste van 1764 tot 1786. Hij was zanger en trad regelmatig op, totdat hij van Willem V in 1782 een pensioen van *f*315 (60 dukaten) per jaar toegewezen kreeg. Enkele jaren later vestigde hij zich in Colligis-Grandelain in Frankrijk, waar hij in 1811 overleed. Ricci, die titulair kapelmeester was van de kathedraal van Como in Noord-Italië, was van 1765 tot 1780 regelmatig tot semi-permanent in Den Haag. Schwindl en Hartmann Graf verbleven te Den Haag ongeveer in de jaren 1768-1771, Zappa eerst rond 1768, dan opnieuw in 1788-1790. Al deze namen, plus die van de verder onbekende 'C. Smith', worden genoemd in een notitie uit de periode 1767-1768. De indruk wordt gewekt dat alle genoemden regelmatig als solist aan concerten meewerkten; hetzelfde geldt voor de zangeres Rosette Baptiste en de zanger Compain de Perrières, beiden verbonden aan het Franse Theater van Den Haag. Na 1771 waren van alle hier genoemden

slechts Zingoni en Ricci nog in Den Haag te vinden. Alle genoemden traden tijdens hun ‘Haagse’ periode ook op tijdens concerten buiten het hof, in Den Haag zowel als elders in de Republiek.

Met de opsomming van de uitvoerende musici is het muzikale personeel van het hof nog niet compleet beschreven. In de periferie van het muzikleven bevonden zich nog de dansmeester (Nicolas Gautier),¹³ de tamboers en de trompetters (wat betreft hun taken buiten de concerten, enzovoorts), de klavierstemmers (Nagel, Feltmann), de kopiisten (onder wie Georg Conrad Bleck) en ander ondersteunend personeel.

De muziekzaal aan het Binnenhof, de grote zaal in het paleis Noordeinde en de Oranjezaal in Huis Ten Bosch bleven de voornaamste locaties waar zich muzikale evenementen van het hof afspeelden. Een heel enkele keer werd er gemusiceerd in de paleizen die net buiten Den Haag liggen, met name het Huis Ter Nieuburgh (bij Rijswijk; onder meer in 1779) en Honselaarsdijk (bij Naaldwijk; onder meer in 1788)

In 1777 werd er, onder leiding van hofarchitect Friedrich Ludwig Gunckel, begonnen met een vrij grootscheepse nieuwbouw aan de zuidwestkant van het Binnenhof. Het stadhouderlijke kwartier werd te klein voor het groeiende gezin en de uitdijende huishouding van de prins en zijn gemalin. Financiële en politieke perikelen waren de oorzaak dat deze vleugel pas in de loop van de jaren-1780 en dan ook nog maar geleidelijk in gebruik kon worden genomen. In deze nieuwbouw bevond zich ook een balzaal, de zaal die in de negentiende eeuw de vergaderzaal van de Tweede Kamer zal worden (en dat tot het einde van de twintigste eeuw is gebleven). Deze zaal werd in gebruik genomen met het bal ter gelegenheid van het huwelijk van prinses Louise in 1790.

Willem V nam zijn orkest, al of niet volledig, ook van tijd tot tijd mee op reis, naar plaatsen buiten Den Haag, zoals naar zijn zomerverblijf Het Loo bij Apeldoorn op de Veluwe. Ook werden delen van de Franse operatroep van Den Haag wel eens naar Het Loo overgebracht. In 1780 schonk het stadhouderlijk paar een orgel aan de kerk te Apeldoorn, dat op 13 augustus van dat jaar werd ingewijd door de Zwolse organist Johann Gottlieb Nicolai samen met andere musici uit de omgeving.¹⁴

Het bewaard gebleven archiefmateriaal geeft de indruk dat van 1766 tot 1780 de omvang en de intensiteit van het muzikleven geleidelijk toenemen. Het uitbreken van de Vierde Engelse Oorlog in 1780 bracht daar weinig verandering in, evenmin de daarop volgende economische teruggang van de Republiek. Ook de vanaf 1781 voelbare onrust als gevolg van de opkomende patriottenbeweging lijkt aanvankelijk geen bedreiging te hebben gevormd voor het muzikleven aan het hof. Pas toen in 1785 Willem V werd gedwongen Den Haag te verlaten, werd de terugslag voelbaar. Na enkele tussenstations vestigde de stadhouder zich in Nijmegen; met hem verbleef in de jaren 1786-1787 daar ook een deel van de hofhouding, inclusief de kapel. Het muzikleven ging eigenlijk op dezelfde voet voort, met concerten, bals, muzieklessen en huiselijk musiceren. De aantallen concerten waren misschien wat geringer. ’s Zomers werd er ook op Het Loo gemusiceerd. Voor extra spelers werd een beroep gedaan op musici uit Nijmegen en omgeving. Zo verleende de Nijmeegse organist Wilhelm Gottlieb Hauff (1755c-1817) regelmatig diensten aan het orkest.

In september 1787 keerde Willem V terug in Den Haag, nadat Pruisische troepen de weerstand tegen het Oranje-regime hadden gebroken. Het hofmuzikleven hernam zijn loop als tevoren. Intensieve muzikale activiteiten vonden plaats op Het Loo tijdens de ontvangst aldaar van de Pruisische koning Frederik Willem II, midden juni 1788. Uit de betalingen aan musici blijkt dat er minstens zeven concerten plaatsvonden, tien tafelmuzieken, vier toneelvoorstellingen met muziek, een bal en een maskerade. Hiervoor was zowel de vaste kapel overgekomen als een aantal andere musici en tenminste een deel van de musici van het Franse Theater.

13. De Smet noemt hem Pierre Gautier, maar dat is onjuist.

14. Het orgel was gebouwd door Johann Gustav Schelling, organist te Deventer, maar zal reeds in 1839 onbruikbaar worden verklaard.

De vijandelijkheden aan de zuidgrens van de Republiek gingen vanaf 1792 het muziekleven aan het hof in steeds toenemende mate in beperkende zin beïnvloeden totdat in 1795 de Bataafse Revolutie definitief het doek voor stadhouder, hof en hofmuziek liet vallen.

De reguliere hofconcerten hadden 's winters doorgaans plaats in de muziekzaal aan het Binnenhof, 's zomers vaak in de Oranjezaal. Ze vonden in de regel (maar lang niet altijd) plaats op zondagmiddag. In ieder geval was in het begin van de besproken periode een aantal van twintig concerten per seizoen, van 1 oktober tot 1 mei, uitgangspunt. Dat kan later ook zo zijn geweest, al wisselde het aantal gerealiseerde concerten per seizoen kennelijk sterk. Soms was de stadhouder alleen met zijn gezin en/of huishouding aanwezig, bijvoorbeeld bij het concert van 23 maart 1794:¹⁵

Dimanche au reste nous eûmes un beau concert dont nous profitâmes tout seuls, et où nous nous amusâmes tant que nous le fîmes durer jusque'à onze heures. Il y avoit des chanteurs émigrés et un excellent violoncelle, élève et émule du Duport, quoique autrefois amateur, puisque c'est un comte qui maintenant gagne sa vie par son talent.

Op zondag hadden we tenslotte een mooi concert waarvan alleen wijzelf genoten en waarvan we zoveel plezier hadden dat we het tot 11 uur hebben laten voortduren. Er waren geëmigreerde zangers en een uitstekende cellist,¹⁶ leerling en rivaal van Duport, hoewel hij vroeger amateur was, omdat hij een graaf is die nu zijn brood verdient met zijn talent.

Favoriete data voor de tafelmuzieken waren 1 januari (Nieuwjaar) en 6 januari (Driekoningen). De bals werden, zoals tevoren, vooral georganiseerd ter gelegenheid van verjaardagen, huwelijken, geboorten en andere feestelijke gebeurtenissen. Deze evenementen vonden plaats in aanwezigheid van een groter publiek dan de concerten. Als locaties kwamen zowel de galerij naast de muziekzaal in het Stadhoudersplein als de zaal van het Oude Hof en de Oranjezaal in aanmerking.

Van de concerten van de hofkapel zijn geen concrete programma's bekend. Het repertoire dat wordt gespeeld kan daarom alleen in globale zin worden vastgesteld, bijvoorbeeld aan de hand van de aanschaffingen van de muziekbibliotheek van het hof (voorzover die tenminste in de financiële administratie zijn opgesomd). Bezoekende solisten zullen dikwijls hun eigen repertoire hebben meegebracht. In de bedoelde jaren werden talrijke symfonieën, concerten, ouvertures en kamermuziekwerken (kwartetten, trio's, duo's), alsmede liederen, opera's, delen van opera's en bewerkingen daarvan voor kamermuziekensembles, aangeschaft. Hieronder bevonden zich zowel gedrukte als handgeschreven werken. De gedrukte kwamen veelal van de Haagse muziekhandelaar Burchard Hummel, maar ook wel rechtstreeks uit Parijs of andere plaatsen. Het hof had een kopiist in dienst (Georg Conrad Bleck) om voor voldoende partijen ten behoeve van de uitvoeringen te zorgen. In veel gevallen werd muziek aangeboden door aan de hofkapel verbonden en/of te Den Haag residerende musici, alsmede door reizende en langskomende musici. Niet zelden is deze muziek opgedragen aan Willem V, aan één van de andere leden van het stadhouderlijk huis of aan een hofdignitaris. Voor de laatste periode van de kapel, de jaren rond 1790, worden steeds vaker werken in harmoniebezetting vermeld, meestal voor twee hoge blazers (fluiten, hobo's of klarinetten), twee hoorns en fagot. Zo leverde Westerhoff op 12 oktober 1790 een niet onaanzienlijke portie van dit genre: achttien 'Harmonies,' voor achtereenvolgens twee fluiten, twee hobo's en twee klarinetten, aangevuld met twee hoorns en fagot, alsmede twaalf opera-aria's bewerkt voor twee klarinetten, twee hoorns en fagot.

15. Prinses Louise aan haar broer Frederik, 24 maart 1794, geciteerd naar De Smet 1973, p. 153.

16. Constant Ranchin.

Wat betreft componisten moet men in eerste instantie denken aan de ‘Mannheimers’ en de Weense en andere klassieken: Haydn, Stamitz, Pleyel, Vanhal, en de talloze kleinere meesters op dit gebied, alsmede de componisten uit de hofsfeer zoals Graf, Ricci, Schwindl, Colizzi en Zappa. Tijdens de concerten klonken vermoedelijk, conform de toenmalige gebruiken, vooral symfonieën of delen daaruit, in afwisseling met kleinere bezettingen en soli van allerlei aard, waaronder veel zangsolli. Ook moeten dikwijls, gezien het talrijke kopieerwerk in deze richting, delen van opera’s zijn uitgevoerd, waarschijnlijk steeds concertant. De huidige collectie van achttiende-eeuwse muziek in het Koninklijk Huisarchief, die maar een zeer klein deel betreft van wat er ooit is geweest, geeft een weliswaar onsystematisch, maar vermoedelijk niet geheel onjuist beeld van het repertoire.

Alleen van concerten voor speciale gelegenheden is het gespeelde wel eens bekend. Zo gaf het huwelijk van prinses Louise met prins Karel George van Brunswijk Wolfenbüttel op 14 oktober 1790 aanleiding tot het componeren van een tweetal gelegenhedswerken. Graf componeerde een symfonie voor twee orkesten, die op 19 oktober in de Lutherse Kerk te Den Haag werd uitgevoerd. Colizzi vervaardigde een *opéra-comique* in één bedrijf, *Les dieux au village*, op tekst van Alery de Mons, die op dezelfde dag werd uitgevoerd in het Franse Theater.

Het stadhouderlijke hof vervulde een belangrijke ondersteunende rol ten aanzien het Franse Theater in Den Haag, waar naast gesproken toneel vrijwel voortdurend verschillende vormen van muziektheater op de planken kwamen. Die steun betrof de voortzetting van het al eerder gebruikelijke abonnement. Het bleef van kracht gedurende het gehele stadhouderschap van Willem V, al kon de hoogte ervan nogal variëren, van enkele duizenden tot meer dan 10.000 gulden per jaar. Het abonnement maakte het mogelijk dat de stadhouderlijke familie regelmatig en naar wens toneel en opera kon gaan zien; tegelijkertijd konden deze faciliteiten worden aangeboden aan gasten en relaties. Aan de stadhouder en zijn gevolg stond een speciale loge, op de beste plek in het theater, ter beschikking. Het is de vraag of het Franse Theater zonder het hofabonnement zou hebben kunnen blijven bestaan en als gevolg van deze machtspositie oefende het hof invloed uit op directie, acteurs en repertoire. Zangers en zangeressen ontvingen ook nogal eens aparte gratificaties, wat overigens ook niet-zingende acteurs en actrices kon overkomen.

Abonnementen en gratificaties konden behalve het staande Haagse toneel - naast het Franse Theater ook het Nederlandse Theater van Martinus Corver in de Assendelftstraat - ook bezoekende troepen begunstigen. Zo ontving de Vlaamse Opera van Ignaz Vitzthumb (1720-1816) uit Brussel in 1768 betalingen voor optredens in het Franse Theater, in de Oranjezaal en op Het Loo, in 1779 voor optreden in het Nederlandse Theater. De Duitse troep van Carl Friedrich Abt en Schroeter werd financieel gesteund tijdens het Haagse verblijf in 1772, 1773 en 1776, de Vlaamse opera van Jacob Toussaint Neyts in 1778.

In de periode 1778-1794 deed een groot aantal reizende solisten het Haagse hof aan om er te concerteren of op een andere manier geld te verdienen. (Over de jaren 1766-1778 zijn nauwelijks gegevens beschikbaar.) Onder deze solisten vinden we zowel zeer bekende als minder bekende, als ook verder totaal onbekende namen. Enige woorden zullen nu worden gewijd aan de allerbelangrijksten van deze lieden.

Jan Ladislav Dussek (1760-1812) verbleef in de jaren 1779-1781 als aankomend pianist in de Republiek en ook enige tijd te Den Haag. Een wel verondersteld organistschap te Bergen-op-Zoom in deze periode kon tot nog toe niet archivalisch worden bevestigd. Hij trad voor het eerst op aan het hof tijdens een concert in de Oranjezaal van Huis Ten Bosch op 24 juni 1780, als pianist. Hij bleef een regelmatige verschijning op hofconcerten tot en met 7 augustus 1781. Daarnaast trad hij ook op buiten het hof, op openbaar toegankelijke concerten te Den Haag en elders. Zijn eerste composities, klavierconcerten en klaviersonates met vioolbegeleiding opus 1-3, zijn ontstaan in deze periode (of eerder) en werden in de Republiek (Amsterdam, Den Haag) uitgegeven.

Carl Stamitz (1745-1801) was van de beroemdheden degene die het langst te Den Haag bivakkeert. Het eerst trad hij op als altviolist op 19 mei 1782, het laatst op 14 december 1783. Net als Dussek liet Stamitz zich ook in het openbaar horen.

Het Nederlandse verblijf van Ludwig van Beethoven (1770-1827) duurde daarentegen maar zeer kort. Van hem zijn geen openbare concerten bekend. Zijn concert aan het Haagse hof op 23 november 1783, op twaalfjarige leeftijd, is het enige gedocumenteerde gegeven met betrekking tot zijn verblijf in de Republiek. Beethoven ontving voor dit optreden het royale bedrag van *f* 63. Stamitz, die ook van de partij is, toucheerde *f* 14, de tien orkestleden elk *f* 7.

Na Mozart, Dussek en Beethoven verscheen nog net voor het einde van het bestaan van het hof een vierde wonderkind ten hove, Jan Nepomuk Hummel (1778-1837). Als veertienjarige was hij in Den Haag, en liet zich er tweemaal, op 3 en op 17 februari 1793, als verbazingwekkend pianist horen.

Onder de bezoekende zangeressen moeten 'La Mara' en 'La Todi' apart worden genoemd. Gertrud Elisabeth Schmeling (1749-1833), 'La Mara' vanwege haar huwelijk met de cellist Johann Baptist Mara, trad op aan het hof in Den Haag in 1784. Luisa Rosa de Aguiar (1753-1833), 'La Todi' vanwege haar huwelijk met de violist Francesco Saverio Todi, bezocht Den Haag in 1790 en trad aan het hof op in de periode van 5 april tot en met 13 juni. Over het laatste concert schreef prinses Louise:¹⁷

Hier Madame Todi, suivant l'exemple des rossignols, s'est fait entendre pour la dernière fois parmi nous, et il me semble qu'elle s'est surpassée dans les deux derniers rondos. Sa voix faisoit un très-bel effet dans la grande salle, et nous avons presque eus les yeux humides de l'idée de son départ.

Gisteren heeft mevrouw Todi zich, naar het voorbeeld van de nachtegalen, bij ons voor het laatst laten horen, en het komt mij voor dat zij zichzelf heeft overtroffen in de laatste twee rondo's. Haar stem kwam prachtig over in de grote zaal, en wij moesten onze tranen bedwingen bij de gedachte aan haar vertrek.

Onder de bezoekende solisten zijn ook Nederlandse namen te noemen. Zo traden op 20 december 1789 twee (van de zes) gebroeders Dahmen op, vermoedelijk Peter Dahmen (viool) en Johan Arnold Dahmen (cello). Op 11 april 1790 speelden ze opnieuw, nu versterkt met Herman Dahmen (hoorn) en Arnold Dahmen (fluit), op 18 april waren ze weer met z'n tweeën. Op 24 oktober 1790 trad Carolus Antonius Fodor als pianosolist op. Verder gaven zangsolisten van het Franse Theater te Den Haag en het *Collège dramatique et lyrique* (het Franse Theater van Amsterdam) regelmatig *acte de présence*.

Naast deze grootheden hebben nog vele andere mindere, maar zeker niet onbelangrijke musici zich gepresenteerd op hofconcerten te Den Haag. Onder hen bevonden zich vooral violisten (onder meer Antonio Lolli in 1784, George Polgreen Bridgetower in 1789, en Franz Clement in 1791), cellisten (onder wie John Crosdill in 1784), pianisten (onder wie Johann Wilhelm Haessler in 1791), zangers en zangeressen (te veel om op te noemen), in kleineren getale fluitisten (onder wie Johann Baptist Wendling in 1779), hoboïsten (onder wie Friedrich Ramm in 1780), klarinettisten, fagottisten, en andere instrumentalisten.

Na deze algemene schets zal één jaar in meer detail worden behandeld om de gegeven grote lijnen wat meer concrete inhoud te geven. Dat jaar zal zijn 1781, een jaar, waarin ondanks de economische en financiële problemen van de Republiek (en van het hof), de Vierde Engelse Oorlog en de beginnende binnenlandse politieke onrust het muziekleven aan het hof doorging alsof er niets aan de hand was.

17. Prinses Louise aan Willem V, 14 juni 1790. Geciteerd naar Koogje 1991, p. 109.

Het vaste muzikale personeel had in 1781 de maximale omvang van dertien bereikt, door de aanstelling van de volgende personen (jaarsalaris tussen haakjes): Graf (*f*700), Johann Keller sr. (*f*1000), Johann Keller jr. (*f*600), Röhling (*f*500), Dambach (*f*600), Just (*f*500), Spandau (*f*600), Le Long (*f*200), Willem Keller (*f*500), Jean Malherbe (*f*750), Colizzi (*f*500), Halbschmidt (*f*500) en Scheffer (*f*500). Graf was kapelmeester, Just en Colizzi waren vooral muziekleraar, de overigen deden in eerste instantie dienst als orkestmusicus. Genoemde salarissen hoeven echter niet de totale inkomsten weer te geven: diverse musici ontvingen nog bedragen uit de privé-kas van leden van de stadhouderlijke familie. Zo ontving Graf bijvoorbeeld *f*600 uit de privé-kas van Willem V.

Concerten werden gegeven op 24 januari (solisten: Eligio Celestino, viool, zijn vrouw, zang, Hencke, cello, Dussek, piano); 16 mei (Mme Balconi, zang; Balconi; Caravoglia, fagot; Celestino, viool; Dussek, harp; Wagner, piano); 21 juni (Caravoglia en vrouw, Celestino en vrouw); 24 juni (Caravoglia en vrouw, Dussek); 1 juli (Oranjezaal: Mme Gautier, zang); 9 juli (Caravoglia en vrouw, Celestino); 15 juli (Oranjezaal: Mattern, cello, Spandau, hoorn), 21 juli (Oranjezaal: Malherbe, Spandau), 29 juli (Oranjezaal: Spandau), 5 augustus (Oranjezaal: Spandau), 7 augustus (ochtendconcert: broers Spandau, Dambach), 9 augustus (Oranjezaal: Caravoglio en vrouw, Celestino, Dussek en Hencke), 19 en 24 augustus (tafelmuziek Oranjezaal: broers Spandau en Dambach), 9 september (tafelmuziek Oranjezaal: broers Spandau, Malherbe), 14, 21, 28 oktober (Dussek, harp), 26 december (Caravoglio en vrouw, Hartmann), 31 december (tafelmuziek voor Nieuwjaar: broers Spandau, Dambach). Deze concerten vielen voor ruwweg de helft op zondag; de andere helft was gespreid over de andere dagen van de week. De solerende musici ontvingen honoraria ter grootte van 4 tot 8 dukaten (*f*21 tot *f*42); de echtparen ontvangen doorgaans één bedrag, bijvoorbeeld 10 of 12 dukaten.

Onder de ingehuurd orkestmusicus bevinden zich Malherbe, Schlaweck, Gautier, Spandau, Spangenberg, Schack, Lux, Teniers, Merlin, Gering en Ceulemans, deze laatste op serpent. Het is enige keer dat we dit curieuze instrument in de muziekgeschiedenis van de Republiek tegenkomen.

Voor een concert op 25 januari 1781, vermoedelijk in het Franse Theater, kocht het hof twaalf kaartjes van één ducaat (samen *f*63). (Gegevens over dit concert zijn niet beschikbaar.) Eveneens twaalf kaartjes werden, op 31 maart, gekocht voor een concert van Celestino. Bovendien verschaftte de stadhouder een gratificatie voor musici wanneer ze buiten het hof optreden: Caravoglia en zijn vrouw kregen 12 dukaten (concert in het Franse Theater), Dussek (concert in de Oude Doelen), Willem Keller en Hencke (concert in de Nieuwe Doelen) kleinere bedragen.

Bals vonden plaats op 6 januari (Drie Koningen), 23 februari (verjaardag prins Frederik), 25 juni, 20 en 28 november, vaak met slechts twee tot zes musici. Naar aanleiding van het bal van 23 februari werd dansmeester Nicolas Gautier rijkelijk betaald voor geleverde en ingestudeerde dansen van verschillende aard.

Kopiist Bleck kopieerde partijen van de opera's *Iphigénie [en Tauride?]* (Gluck 1779), *Roméo et Giulia* (Schwanenberger/Sanseverino 1776) en *Les évènements imprévus* (Grétry/Hèle 1777). Hij bond partijen van *Athys* (Piccini/Quinault&Marmontel 1780) en kopieerde *L'école de la jeunesse* (Prati/Anseaume 1779) en *Daphnis et Chloé* (Boismortier/Laujon 1747??).

Het hof betaalde *f* 31:10 (zes dukaten) voor drie symfonieën van Zingoni, voor het concert van 21 januari. Eveneens *f* 31:10 werd betaald voor de intekening op achttien exemplaren van Graf's *Vingt-cinq fables dans le goût de M. de la Fontaine, en musique pour le chant et clavecin ... Oeuvre XXI* (Den Haag: Bernard Wittelaar en Berlijn/Amsterdam/Den Haag: Johann Julius Hummel, [1781]). De musicus Wagner, over wie verder niets bekend is, ontving *f* 31:10 voor zes klaviertrio's.

Het abonnement op het Franse Theater vergde een bedrag van *f* 13.200. Tot slot kan worden vermeld dat het hof in 1781 ook instrumenten aanschafte, en wel een fagot uit Mannheim (*f* 39:10) en een contrabas van Cuypers

(25 mei; f 150). Al met al moet het hof in een jaar als 1781 ettelijke tienduizenden guldens hebben gespendeerd aan de hofmuziek met toebehoren.

De laatste jaren van het stadhouderschap, zo vanaf de restauratie van 1787 tot aan de val van de Republiek in 1795, laten wat het muzikleven betreft een dubbel gezicht zien. Enerzijds lijken veel zaken door te zijn gegaan alsof er niets gebeurde. Anderzijds liet de dreiging vanuit Frankrijk, dat door de Franse Revolutie ineens een geducht gevaar voor de Republiek was gaan vormen, zich gevoelen.

In 1791 worden er nog plannen gemaakt voor een muziekzaal in een nieuw bijgebouw aan het Binnenhof door Gunckel. Deze zaal, groter dan de vorige, zou ook moeten kunnen dienen voor diners en recepties. Tot verwezenlijking van het ontwerp is het echter nooit gekomen. In 1792 werd het Franse Theater vanwege verdenking van Jacobijnse sympathieën van de acteurs gesloten. In het algemeen kwamen er in de Republiek onderbrekingen in het theaterleven.

In hetzelfde jaar 1792 resideerde Willem V tijdelijk te Breda, ter wille van de militaire bedrijvigheid aldaar als gevolg van de Franse dreiging vanuit het zuiden. Ook dan gaan er musici mee. Als gevolg van de dreigende militaire situatie aan de zuidgrens nam het aantal concerten aan het hof in de jaren 1793 en 1794 af. Het laatste gedocumenteerde concert is dat in Den Haag van 2 november 1794.

In januari 1795 werd, toen Willem V met de stadhouderlijke familie de Republiek verliet en zijn heil in Engeland zocht, de kapel ontbonden. Een aantal musici kon kennelijk naderhand een pensioen behouden uit de inkomsten van de domeinen van de Oranje Nassaus, anderen waren gedwongen elders emplooi te zoeken. Velen verlieten aldus Den Haag; zo werd Malherbe eerste violist van het orkest van de Schouwburg te Amsterdam. Op 28 september 1795 en volgende dagen werden roerende goederen van het hof geveild, waaronder twee fortepiano's. *Sic transit gloria mundi*.

6.5 Verder persoonlijk mecenaat

De Nederlandse Republiek was opmerkelijk arm aan persoonlijk mecenaat ten aanzien van de muziek buiten de stadhouderlijke familie. Anders dan in bijvoorbeeld Engeland, Frankrijk, Italië en de Duitse landen, waar talrijke edellieden en rijke burgers muzikaal personeel in dienst hadden, is het maar een enkele keer mogelijk in de Republiek huishoudens aan te wijzen die musici in dienst hadden. De vraag of dit voortkomt uit een gebrek aan middelen dan wel uit een gebrek aan directe behoefte is moeilijk te beantwoorden. Vermoedelijk speelden beide factoren een rol.

Aan muzikale belangstelling heeft het de Nederlandse adel, het patriciaat en de regentenstand niet ontbroken. Vele personen uit deze kringen waren fervent muzikaal amateur, in een redelijk aantal gevallen zelfs componist. Zij betaalden musici voor muzieklessen aan henzelf en aan hun kinderen, om collegia musica aan huis te leiden en te begeleiden, muziek en muziekinstrumenten aan te schaffen en te onderhouden, enzovoorts. Wellicht betaalden ze een som gelds wanneer een componist een muziekwerk aan hen opdroeg. Maar hen in dienst nemen deden ze niet. Het volgende overzicht betreft daarom uitzonderingsgevallen.

De heerlijkheid Anholt, in 1650 toegevallen aan het Duitse adellijke geslacht Salm, ligt nu vlak over de Duitse grens in Westfalen, maar behoorde in de zeventiende en de achttiende eeuw tot republikeins Gelderland. Vermoedelijk rond 1710 werd onder Lodewijk Otto Wild- en Rijngraaf¹⁸ van Salm (1674-1738) overgegaan tot de vorming van een muziekkapel van zo'n vijf à tien musici, strijkers, een klavierspeler, hoboïsten, een

18. Voor hen die zich verbazen over deze titulatuur het volgende: het graafschapje Salm in de Elzas bestond uit verschillende delen. De persoon met de zeggenschap over het aan de Rijn gelegen gedeelte noemde zich Rijngraaf, de persoon met zeggenschap over het hoger gelegen deel Wildgraaf. Als beide titels in één persoon waren verenigd was hij dus Wild- en Rijngraaf.

trompetter, een tamboer, enzovoorts. Johann Conrad Baustetter was er kapelmeester tot 1726, in de jaren daarna vermoedelijk ook een Klemmstein en een Steger (voornamen niet genoemd). In 1733 werd Carel Leonard de Fesch aangesteld, wellicht een familielid van Willem de Fesch.¹⁹ Details over de taken van de kapel zijn niet bekend. Na het overlijden van Lodewijk Otto zal de kapel wel zijn opgeheven; zijn erfgenaam (verre neef en schoonzoon) Nicolaas Leopold van Salm Salm [sic] resideerde in Hoogstraten bij Antwerpen.

De huisconcerten van Francisco Lopes de Lis (1680c??-1750c??), Portugees koopman te Den Haag, vormen één van die zeer weinige voorbeelden van persoonlijk mecenaat buiten adellijke kringen.²⁰ De basis voor De Lis' activiteiten was het geld dat zijn familie had verdiend. In 1725 kocht De Lis een riant huis aan de Korte Voorhout (thans nr. 7), dat hij weelderig inrichtte. De Lis werd berucht door zijn bezoeken aan Parijs en de daaruit voortkomende schandalen, die het hem op een gegeven moment onmogelijk maakten om nog voet op Franse bodem te zetten. Vervolgens, we schrijven nu de vroege jaren-1730, probeerde hij in Den Haag een Franse opera op te richten, welke pogingen echter schipbreuk leden, mede door bedrog van de door hem daarvoor ingehuurd personen. Na deze mislukkingen richtte De Lis zich op het geven van concerten, die plaatsvonden in de jaren 1734-1742. Een anonieme Engelse reiziger levert ons de volgende beschrijving:²¹

... a hall, or large room, magnificently adorned and illuminated. The musick was judiciously disposed in an adjoining apartment, scarce inferior to the other in beauty. Refreshments of all kinds were served about by footmen in splendid liveries. Whole operas were not song; but only select parts, and French cantatas.

... een zaal, of grote kamer, schitterend versierd en verlicht. De musici waren oordeelkundig opgesteld in een belendende ruimte, die in luister nauwelijks onderdeed voor de eerste. Allerhande verfrissingen werden rondgedeeld door lakeien in prachtige livreen. Er werden geen complete opera's gezongen, maar gedeelten ervan, en Franse cantates.

Uit deze beschrijving blijkt dat vocale muziek de hoofdrol speelde.

Namen van musici die aan de concerten deelnamen zijn maar in klein aantal bekend, maar daaronder bevindt zich toch een klinkende, namelijk die van de Franse violist-componist Jean-Marie Leclair (1697-1764). De Lis contracteerde Leclair op 1 juli 1740 voor vijf jaar, voor f20.000 jaarlijks (in feite een absurd hoog bedrag). Andere contracten liepen met de fluitist F. le Roux en de zangeres Mademoiselle Meissonnier. Dat wij de genoemde contracten kennen, is een gevolg van het feit dat ze niet volledig zijn nagekomen. De Lis leefde, 'uiteraard' zou men bijna zeggen, boven zijn stand, en dat leidde langzaam maar zeker tot de afgrond. Eind 1742 sloot het net van zijn schuldeisers zich om hem heen; op 6 november werd hij onder curatele gesteld. Zijn bezittingen en schulden werden geïnventariseerd. Begin februari 1743 nam De Lis de wijk naar Brussel en reageerde niet meer op brieven uit Den Haag. Hoe hij aan zijn einde is gekomen, is niet bekend. Met de veiling van zijn bezittingen, waaronder een belangrijke muziekbibliotheek, in 1743, kwam aan een schilderachtige, maar tegelijkertijd bedenkelijke episode in het Nederlandse muziekleven een einde.

Tenslotte moeten nog de buitenlandse diplomaten worden genoemd die wel eens musici in dienst hebben. In de jaren 1715-1718 liet de Portugese gevolmachtigde minister João Gomes da Silva graaf van Tarouca (1671-1738) ter ere van het bezoek van kroonprins Emanuel van Portugal op het Plein te Den Haag een speciale

19. Het is zeker niet uitgesloten dat de opgave onnauwkeurig is en dat het om Christiaan Carel de Fesch gaat, in 1712 geboren als oudste zoon van Willem de Fesch.

20. Bij de schrijfwijze van de voor- en achternamen van De Lis hebben we consequent gekozen voor de Portugese orthografie. In de literatuur vindt men vaak Franse (François), Italiaanse (Francesco) en Spaanse vormen (Liz).

21. *A description of Holland* (Londen 1743). Geciteerd naar Biema 1915, p. 221.

operazaal bouwen; hier werden onder meer *Phäeton* en *Athys* van Lully en *Télémaque et Calypso* van Destouches opgevoerd. Johannes Josephus Boutmy (1725-1800) was enige jaren organist bij een latere Portugese ambassadeur te Den Haag, Don Pedro da Costa de Almeida Salema, ambassadeur van 1762 tot 1766. De Italiaanse violist Francesco Guerini (midden 18de eeuw, in de jaren rond 1740 verbonden aan het hof in Leeuwarden) noemde zich bij gelegenheid 'musicus van de Nederlandse ambassadeur', maar wat dit precies inhoudt blijft onduidelijk. Het moet wel gaan om Joseph Yorke Lord (baron) Dover (1724-1792), van 1751 tot 1780 gevolmachtigd minister namens Engeland bij de Staten Generaal. Een andere musicus/componist van wie een verbintenis bij Yorke wordt verondersteld, inclusief een verblijf in Den Haag (zo rond 1770), is de Engelse klavecijnist George Rush.
